

VU Research Portal

Uncomfortable encounters

van Lisdonk, J.T.A.

2018

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Lisdonk, J. T. A. (2018). *Uncomfortable encounters: Dutch same-sex oriented young people's experiences and the relation with gender nonconformity in a heteronormative, tolerant society*. [PhD-Thesis - Research and graduation internal, Vrije Universiteit Amsterdam].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Oncomfortabele ontmoetingen. De ervaringen van Nederlandse jongvolwassenen met een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten en de relatie met gender non-conformiteit in een heteronormatieve, tolerante samenleving

Dit proefschrift richt zich op Nederlandse jongvolwassenen met een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten¹, die leven in een tolerante, maar ook heteronormatieve samenleving waarin 'normaal zijn' hoog in het vaandel staat. Ze zijn opgegroeid in een samenleving die bekend staat voor haar tolerantie van homoseksualiteit en waar de Nederlandse cultuur van tolerantie wordt beschouwd als een kernwaarde van de Nederlandse identiteit. Homofobie is in de laatste decennia afgenomen en juridische gelijkheid is nagenoeg bereikt. Sociale acceptatie van homoseksualiteit is door het merendeel van de bevolking aanvaard als de nieuwe norm. Door normaliseringsprocessen is het mogelijk geworden dat mensen die op seksegenoten georiënteerd zijn zich onderdeel voelen van de mainstream samenleving en dat zij publieke functies kunnen bekleden als openlijk homoseksueel of lesbisch persoon.

Het academische paradigma dat LHB (lesbische, homoseksuele, biseksuele) personen beschouwt als gestigmatiseerde mensen die gevaar lopen, wordt uitgedaagd door een nieuwer paradigma. Hierin staat de geïndividualiseerde emancipatie van jonge mensen centraal, evenals de benadering dat seksualiteit positief en fluïde is. Het gaat ervan uit dat seksuele identiteit, als gevolg van normaliseringsprocessen, voor mensen geen essentieel kenmerk meer is (Cohler & Hammack 2007; Diamond 2008; Savin-Williams 2005). Dit positieve en veelbelovende paradigma is aantrekkelijk.

Desalniettemin komen ongemakkelijke ontmoetingen nog op veel manieren voor. Ongemakkelijke ontmoetingen betreffen alle interacties die niet-intentioneel of intentioneel een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten subtiel of expliciet markeren, terwijl dat onnodig is of er niet toe zou moeten doen. Dergelijke interacties dragen de boodschap uit dat een op seksegenoten gerichte seksuele oriëntatie niet 'natuurlijk' is, niet verwacht wordt of buiten het normatieve valt. Dat seksuele oriëntatie niet irrelevant is, blijkt ook uit studies die laten zien dat Nederlandse jonge LHB personen nog steeds meer negatieve uitkomsten rapporteren in vergelijking

---

¹In het proefschrift spreek ik van *same-sex oriented young people* en van *same-sex sexuality*. Voor deze academische Engelse termen bestaan (nog) geen gangbare, bondige Nederlandse termen. In Nederland is het gebruikelijk om niet-heteroseksuele personen aan te duiden als lesbisch, homo en biseksueel (LHB). Echter, ik maak onderscheid tussen 'seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten' (same-sex orientations) en LHB. Niet-heteroseksuele personen identificeren of herkennen zich namelijk niet altijd in de seksuele labels lesbisch, homoseksueel of biseksueel. Voorbeelden zijn queer, panseksueel of het beschrijven van een seksuele oriëntatie zonder label. LHB en de notie van seksuele labels en identiteiten is een specifieke socioculturele manifestatie van seksualiteit (Foucault 1978/1998; Weeks 1981/1999). Het concept van seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten is breder dan LHB en omvat het volledige spectrum van seksualiteit die zich op seksegenoten richt.

met heteroseksuele leeftijdsgenoten op het gebied van psychosociaal welbevinden, levenstevredenheid, slachtofferschap en suïcide (bv. Collier et al. 2013a; Kuyper 2015a; Van Beusekom et al. 2015; Van Bergen et al. 2013).

De algemene verklaring voor deze ongemakkelijke ontmoetingen en de empirische verschillen is dat de Nederlandse samenleving nog steeds op veel subtiele manieren heteronormatief is. Heteroseksualiteit is de meest voorkomende seksuele oriëntatie en wordt impliciet verwacht. Seksualiteit die op seksegenoten is gericht wordt veelal geaccepteerd, zolang het heteronormativiteit niet betwist. Zoals Koen in het openingscitaat van dit proefschrift beschreef, wordt van mensen in de 'hetero wereld' verwacht dat ze zich 'normaal gedragen'. Seksualiteit gericht op seksegenoten kan in de mainstream samenleving worden genormaliseerd, maar alleen als uitingen zich conformeren aan wat 'normaal' is.

In het bestuderen wat de ervaringen zijn van Nederlandse jongvolwassenen met een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten, heb ik ook verkend hoe dit samenhangt met gender non-conformiteit en hoe hun ervaringen betekenis krijgen in de context van een heteronormatieve samenleving. De concepten heteronormativiteit en gender non-conformiteit moeten worden begrepen in relatie tot de algemene conceptualisering van seksuele oriëntatie. In het inleidende hoofdstuk heb ik gesteld dat deze conceptualisering wordt gekenmerkt door twee principes. Ten eerste zijn seksuele oriëntatie en gender nauw verweven. Seksuele oriëntatie en gender kunnen vaak niet los van elkaar worden gezien, bijvoorbeeld in het stereotype denkbeeld dat non-conform zijn aan heteroseksualiteit samengaat met non-conform zijn aan dominante gender normen (d.i. homomannen worden geassocieerd met niet mannelijk zijn en lesbische vrouwen met niet vrouwelijk zijn). Het tweede principe van de algemene conceptualisering van seksuele oriëntatie is dat gender wordt opgevat als uitsluitend binair: Je bent óf een man óf een vrouw. Dit heeft als gevolg dat wanneer homoseksualiteit het logische tegenovergestelde van heteroseksualiteit is, dat andere seksuele oriëntaties of identiteiten zoals biseksualiteit worden gemarginaliseerd.

In het inleidende hoofdstuk heb ik ook gezegd dat het belangrijk is om in de studie van heteronormativiteit te erkennen dat gender, seksualiteit en heteroseksualiteit zich op een asymmetrische wijze tot elkaar verhouden. Ik heb de gender theorie van Connell (Connell 1992; Connell & Messerschmidt 2005) geïntroduceerd, evenals het bewerkte model van Schippers (2007), dat een raamwerk biedt waarin mannelijkheden en vrouwelijkheden hiërarchisch tot elkaar zijn gepositioneerd. In essentie zijn hegemonische mannelijkheid en hegemonische vrouwelijkheid geconstrueerd als complementair en dienen ze allebei de gender orde waarbij hegemonische mannelijkheid de normatieve en meest geprivilegieerde positie is. Ik

heb verondersteld dat de relatie tussen heteronormativiteit, seksualiteit gericht op seksegenoten, en gender non-conformiteit verschillend kan uitwerken voor jonge mannen en jonge vrouwen (Bem 2000; Dewaele et al. 2009; Waldner-Haugrud & Magruder 1996), en dat dit kan leiden tot unieke kwesties en uitdagingen voor jonge mannen en vrouwen met een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten. In het bestuderen van de ervaringen van deze jongvolwassenen is het daarom belangrijk om uit te gaan van een perspectief dat de veelsoortigheid van gender (bijvoorbeeld genderidentiteit, gender expressie en gender normen) en machtsdynamieken erkent.

In dit proefschrift richt ik me op de vraag hoe Nederlandse jongvolwassenen die op seksegenoten zijn georiënteerd hun seksuele oriëntatie ervaren en hoe dit is gerelateerd aan gender non-conformiteit, binnen de context van de Nederlandse heteronormatieve, tolerante samenleving. Vier onderzoeksvragen staan centraal, waarin steeds een ander deel van hun ervaringen wordt uitgelicht.

De empirische studies zijn gebaseerd op *mixed methods* onderzoek. Kwantitatieve data zijn verzameld door middel van een online vragenlijst. In totaal zijn 1636 op seksegenoten georiënteerde jongvolwassenen tussen 16 en 25 jaar geworven via uitgebreide *convenience sampling*. De werving richtte zich op offline en online kanalen onder jongeren in het algemeen en via LHB-specifieke kanalen. Na de vragenlijst hebben 38 jongvolwassenen van deze deelnemersgroep deelgenomen aan een persoonlijk diepte interview. In deze genestelde steekproef, heb ik gestreefd naar maximale variatie ten aanzien van gender, leeftijd, woonplaats (ruraal of stedelijk; geografische spreiding in Nederland), en zelfidentificatie. Ik heb interviews gehouden met 19 jonge vrouwen en 19 jonge mannen.

In hoofdstuk 1 heb ik ervaringen bestudeerd van expliciete, ongemakkelijke ontmoetingen in diverse contexten. Ik heb onderzocht wat de impact is van gender en gender non-conformiteit op de mate van ervaren negatieve reacties (gepercipieerde ervaringen van victimisatie) vanwege hun seksuele oriëntatie. Ik heb dit bekeken voor verschillende contexten. In de literatuur wordt gezegd dat gender non-conforme mannen met hevigere afkeuring te maken krijgen dan gender non-conforme vrouwen (Bem 2000). Tevens wordt gesteld dat gender non-conformiteit sterker met homoseksualiteit wordt geassocieerd als het mannen betreft, dan wanneer het om vrouwen gaat (Dewaele et al. 2009; Waldner-Haugrud & Magruder 1996). Het zou dus kunnen worden verondersteld dat jonge mannen die op seksegenoten zijn georiënteerd meer negatieve reacties ervaren vanwege hun seksuele oriëntatie dan op seksegenoten georiënteerde jonge vrouwen; en met name wanneer ze zich niet conformeren aan dominante gender normen. In de beeldvorming wordt anti-homo geweld vaak voorgesteld als daden van groepen mannen gericht op homomannen

in de publieke sfeer (Buijs et al. 2011; Schuyf 2009; Tiby 2007). Echter, empirische studies laten een onduidelijker beeld zien van de impact van gender (Almeida et al. 2009; Baams et al. 2013; D'Augelli et al. 2006; Katz-Wise & Hyde 2012; Kuyper 2011, 2015a) en gender non-conformiteit (Baams et al. 2013; D'Augelli et al. 2002; D'Augelli et al. 2006; Kuyper 2015a; Russell et al. 2011; Toomey et al. 2010; Van Beusekom et al. 2015). Bovendien hebben weinig van deze studies gekeken naar het effect van gender en gender non-conformiteit in samenhang met elkaar, en geen enkele studie maakte een vergelijking tussen sociale contexten.

In deze studie is de impact van gender en gender non-conformiteit op de mate van ervaren negatieve reacties vanwege hun seksuele oriëntatie op systematische wijze vergeleken in de context van ouders, bredere familie, heteroseksuele vrienden, school en onbekenden in de buurt. Aangezien school een belangrijke context was, bestond de steekproef uitsluitend uit de participanten tussen 16 en 18 jaar die in het voortgezet onderwijs zaten. Op basis van de empirische bevindingen uit de survey data concludeer ik dat het beeld genuanceerd is. Seksualiteit gericht op seksegenoten blijkt verschillende reacties op te roepen van mensen naar gelang de context. Ook varieert de rol van gender en gender non-conformiteit.

In de context van ouders, bredere familie en heteroseksuele vrienden ervoeren de jongens die zich tot seksegenoten aangetrokken voelden en de jongeren die gender non-conform waren niet meer negatieve reacties. Daarentegen, werden deze effecten van gender en gender non-conformiteit wel gevonden in de meer publieke sociale contexten van school en onbekenden in de buurt. Tegen de verwachting in, bleek dat de mate van gender non-conformiteit in geen enkele sociale context een sterker effect had voor jongens dan meisjes op de mate waarin ze te maken kregen met negatieve reacties vanwege hun seksuele oriëntatie. Een mogelijke uitleg is dat gender non-conformiteit als markering van een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten leidt tot een vergelijkbare hoeveelheid reacties voor deze jongens en meisjes in het meemaken van negatieve reacties vanwege hun seksuele oriëntatie. Het kan ook zijn dat de impact van gender non-conformiteit op het meemaken van dergelijke victimisatie meer kwalificatie en differentiatie nodig heeft (bijvoorbeeld specifieke typen van victimisatie, mate van ernst of kenmerken van de daders).

In hoofdstuk 2 heb ik me gericht op bisexualiteit en het gebrek, en mogelijke behoefte, aan landelijk beleid. In Nederland is de aandacht voor bisexualiteit in media, beleid en onderzoek gering, terwijl er minstens zoveel mensen met een biseksuele oriëntatie zijn als met een homoseksuele oriëntatie (Keuzenkamp et al. 2012; Kuyper 2006, 2016). De marginalisering en onzichtbaarheid van bisexualiteit lijkt een gevolg van de heteronormatieve conceptualisering van seksuele oriëntatie als binaire hetero/homo indeling. Door te bestuderen op welke wijze biseksuele jongvolwassenen verschillen

van homoseksuele en lesbische jongvolwassenen, en daarnaast te bekijken wat de unieke kwesties zijn waar biseksuele jongvolwassenen tegenaan lopen, is er meer kennis opgedaan over de vraag óf, en zo ja, op welke wijze bi-inclusief beleid nodig is. In de studie is onderzocht of er verschillen zijn tussen subgroepen in seksuele aantrekking. Er is verkend hoe ze hun seksuele oriëntatie beleven en uitdrukken, en wat specifieke kwesties zijn voor jongvolwassenen die zich als biseksueel identificeren. Tot slot is bekeken wat de opvatting over biseksualiteit is onder alle geïnterviewde jongvolwassenen. Daarna heb ik besproken wat de bevindingen laten zien over de heteronormatieve conceptualisering van seksuele oriëntatie.

De subgroepen in seksuele aantrekking rapporteerden vergelijkbare uitkomsten over hun zelfbeeld, de mate waarin ze suïcide gedachten hadden en te maken kregen met negatieve reacties vanwege hun seksuele oriëntatie. Op andere aspecten waren de ervaringen verschillend. In vergelijking met de deelnemers die zich uitsluitend tot seksegenoten aangetrokken voelen, rapporteerden de deelnemers die zich evenveel tot mannen als vrouwen aangetrokken voelen dat ze minder open waren naar anderen over hun seksuele oriëntatie, dat ze zich minder geaccepteerd voelden door hun moeder en in de uitgebreide familie, dat ze ongemakkelijker waren met zichtbaarheid van hun seksuele oriëntatie, en hadden meer deelnemers in deze subgroep ooit een suïcide poging gedaan. De verschillen in mate van openheid en zichtbaarheidsongemakkelijkheid bleven significant wanneer werd gecontroleerd voor de mate waarin ze hun seksuele aantrekking belangrijk vonden, het hebben (gehad) van een partner van dezelfde sekse, en leeftijd. Op basis van de kwantitatieve en kwalitatieve bevindingen concludeerde ik dat de relatieve onzichtbaarheid van hun biseksuele oriëntatie niet wijst op een lagere relevantie of wens om open te zijn, maar op de marginalisering van biseksualiteit die belemmert om in de samenleving comfortabel uitdrukking te geven aan een biseksuele oriëntatie. De ruimte voor biseksuele identiteiten en uitingen was beperkt tot vormen die heteronormativiteit en de binaire hetero/homo indeling niet betwisten. Dit betrof tijdelijke biseksualiteit óf seksueel gedrag tussen vrouwen dat wordt voorgesteld als biseksueel of bi-nieuwsgierig. Volgend uit de reacties die de biseksueel identificerende jongvolwassenen kregen, alsmede de houding tegenover biseksualiteit van de andere jongvolwassenen, werd duidelijk dat in de ogen van veel mensen een langdurige biseksuele identiteit niet werd beschouwd als een gangbare, erkende seksuele oriëntatie.

Voor jongvolwassenen die zich als biseksueel identificeerden waren er drie specifieke kwesties waar ze mee te maken kregen in hun leven: de marginalisering van biseksualiteit door de reïficatie van de binaire hetero/homo indeling; de moeilijkheid om uitdrukking te geven aan een biseksuele oriëntatie, vooral in partnerrelaties; en het gebrek aan biseksuele of bi-inclusieve gemeenschappen.

Deze specifieke kwesties waren allemaal gerelateerd aan de binaire hetero/homo indeling die de conceptualisering van seksuele oriëntatie reproduceert als een vaststaande tweedeling (in plaats van de erkenning van een fluïde spectrum), en als mononormatief (d.i. de norm dat seksuele oriëntatie gericht is op één gender). Over het algemeen zagen deelnemers gender als binair.

Vervolgens heb ik vier aanknopingspunten geformuleerd voor meer bi-inclusief beleid dat verder reikt dan het spreken van 'LHBT beleid' als lippendienst en waarbij de B werkelijk wordt gediend. Ten eerste is het nodig dat er meer bewustwording komt voor de marginalisering en zichtbaarheid van bisexualiteit, evenals bi-specifieke kwesties. Dit behelst ook meer aandacht voor bifobie. Ten tweede kan gemeenschaps- en capaciteitsopbouw bevorderlijk zijn voor de sociale zichtbaarheid en politieke representativiteit. Bi-inclusieve of bi-specifieke ruimten dragen bij aan het bieden van informatie, ondersteuning en identificatie. Ook al zijn jonge mensen niet gemotiveerd om actief te worden in bisexuele gemeenschappen, dan nog kunnen ze profijt hebben van bi-inclusieve of bi-specifieke gemeenschappen en ruimten omdat dit de sociale marginalisering van bisexualiteit kan verminderen. Ten derde is een ander perspectief op beleid nodig. In plaats van beleid dat uitgaat van gelijkheid, 'hetzelfde zijn' en normalisering, waarbij specifieke kwesties voor bisexuele mensen lastig te agenderen zijn, kan beleid vanuit een omvattend diversiteitsperspectief over seksualiteit en gender de politieke arena openstellen voor nieuwe vragen en kwesties. Een dergelijk diversiteitsperspectief erkent namelijk de diversiteit aan ervaringen inclusief bisexualiteit, fluiditeit, verandering en non-binaire uitingen. Dit biedt ook mogelijkheden om beperkende normativiteiten aan het licht te brengen en te veranderen. Zulke maatschappelijke boodschappen kunnen juist een gunstige uitwerking hebben op jonge mensen die hun seksualiteit aan het ontdekken zijn. Tot slot kan seksuele vorming over seksualiteit en gender baat hebben bij een diversiteitsperspectief dat bi-inclusief is.

In hoofdstuk 3 heb ik van de jongvolwassenen de labelingsprocessen van hun seksuele oriëntatie verkend. Wetenschappers in andere Westerse landen hebben waargenomen hoe de trend van normalisering van homoseksualiteit van invloed is op de wijze waarop jonge mensen seksuele identiteiten beleven en hoe ze seksuele oriëntatie labelen (Nash 2012; Savin-Williams 2005; Seidman et al. 1999). Conventionele labels zoals homo en lesbisch concurreren met de keuze voor niet-labelen (d.i. het beschrijven van seksuele oriëntatie zonder een label te gebruiken bijvoorbeeld 'ik val op jongens' of 'ik heb een vriendin'), of het gebruik van andere nieuwe manieren van labelen (die bijvoorbeeld ruimte bieden voor flexibiliteit en verandering). Savin-Williams (2005) spreekt over een groei van het aantal jonge mensen die zichzelf beschouwen als 'post-gay', aangezien ze hun seksuele identiteit niet meer als betekenisvol zien om te beschrijven wie ze zijn.

Zulke trends zouden ook verwacht kunnen worden in de Nederlandse samenleving. Ondanks dat de samenleving heteronormatief blijft, is er namelijk ook sprake van trotsheid op de tolerantie van homoseksualiteit. Op veel manieren is homoseksualiteit genormaliseerd. Toch laat survey onderzoek zien dat jonge mensen over het algemeen gebruik maken van conventionele labels (Kuyper 2015a; Van Lisdonk & Van Bergen 2010a). In deze studie heb ik verkend wat de labelingsprocessen van jongvolwassenen die zich aangetrokken voelen tot seksegenoten laten zien over normalisering, tolerantie en heteronormativiteit. Ik heb het gebruik van seksuele labels of beschrijvingen onderzocht, hun associaties bij labels, de motivatie voor hun keuze, en de strategieën in hun labelingsprocessen.

In hun labelingsprocessen gaven de Nederlandse jongvolwassenen die zich tot seksegenoten aangetrokken voelden de voorkeur aan opties die op een neutrale manier hun seksuele oriëntatie beschrijven, zoals 'gewoon homo' (voor mannen) of het niet-labelen maar omschrijven van hun seksuele oriëntatie. Het bleek dat veel labels, waaronder conventionele labels, stereotype associaties hadden die vaak verband hielden met gender non-conformiteit. De connotatie van gender non-conformiteit maakte normalisering lastig. De meeste jongvolwassenen gebruikten labeling strategieën die hun seksuele identiteit juist niet benadrukten. *Othering* was een andere strategie die werd gebruikt, waarbij ze zichzelf als 'normaal' beschreven en zich afzetten tegenover de 'ander' die een seksuele identiteit accentueert of die gender non-conform is. De derde strategie betrof het in stand houden en benadrukken van de binaire hetero/homo indeling. Het uitspreken van twijfel over de eigen seksuele oriëntatie, labels die flexibiliteit representeerden, of het afwisselen van labels kwam niet vaak voor, omdat dit geen bevestiging is voor de binaire hetero/homo indeling.

Post-gay retoriek was voor sommige van hen ideologisch aantrekkelijk. Toch was niet-labelen geenszins een weerspiegeling dat hun seksuele oriëntatie onbelangrijk was geworden. Integendeel, het werd juist gebruikt om normaliteit te produceren en om te assimileren. Ik concludeer dat labelingsprocessen van jongvolwassenen die zich aangetrokken voelen tot seksegenoten laten zien hoe de Nederlandse cultuur van de tolerantie is gebaseerd op een ideologie van 'normaliteit'. In een samenleving die 'normaal zijn' waardeert en die 'hetzelfde' en gelijk zijn promoot, is het moeilijk om structurele gender en seksuele ongelijkheid aan de kaak te stellen. Het transformeren naar een post-gay samenleving mag aantrekkelijk zijn, maar blijft buiten bereik zolang tolerantie gebaseerd is op een ideologie van normaliteit.

In hoofdstuk 4 heb ik gekeken naar ervaringen in het bezoeken van homo en lesbische publieke gelegenheden (cafés, clubs en feesten) door jonge mannen en vrouwen die zich aangetrokken voelen tot seksegenoten. Daarbij heb ik me gericht

op de vraag wat deze ervaringen laten zien over heteronormativiteit en gender non-conformiteit. Alle geïnterviewden hadden ooit een homo of lesbische publieke gelegenheid bezocht, maar deze ervaringen waren niet allemaal positief en bevrijdend. Velen ondervonden uitdagingen die te maken hadden met impliciete normen en verwachtingen met betrekking tot het uiterlijk, het uiten van seksuele identiteit, gender expressie en de wijze waarop men elkaar benadert. Kortom, deze publieke gelegenheden zijn niet vrij van normativiteit. Ze zijn georganiseerd in relatie tot de mainstream, heteronormatieve samenleving en produceren homoseksuele en lesbische identiteiten met hun eigen normen en verwachtingen. Door het bestuderen van de gegenderde seksuele scripts (Simon & Gagnon 1984; 1986; Wiederman 2005) in deze publieke gelegenheden, heb ik geprobeerd te bevatten wat dit blootlegt over heteronormativiteit en gender non-conformiteit.

Op een cultureel niveau, dat betrekking heeft op normatief uiterlijk en het uiten van seksuele identiteit, laverden jonge mannen die zich tot mannen aangetrokken voelden enerzijds tussen het conformeren aan normatieve gay verschijningen – die hen verbindt met andere homomannen – en anderzijds aan hegemonische mannelijkheid, wat hun status als man bevestigt en die hoger wordt gewaardeerd in de heteronormatieve gender orde. Hoewel het incidenteel laten zien van gay gedrag grappig en bevrijdend kon zijn, werd 'te gay' doen door veel van hen afgewezen. Daarentegen was in lesbische publieke gelegenheden de 'lesbische look' juist belangrijk. Jonge vrouwen die zich tot vrouwen aangetrokken voelden en er conventioneel vrouwelijk uitzagen, zeiden dat ze druk voelden om er 'lesbisch genoeg' uit te zien om zo geaccepteerd te worden in deze publieke gelegenheden. Op het interpersoonlijke niveau, dat zich richt op sociale en erotische interactie, moesten jonge mannen wennen aan de geseksualiseerde aard van interacties en de ervaring dat ze werden verleid. Lesbische publieke gelegenheden werden gekenmerkt door de dynamiek van kliekvorming en juist subtiele erotische communicatie.

Vervolgens heb ik getheoretiseerd dat de verschillende scripts en specifieke uitdagingen voor jonge mannen en jonge vrouwen met betrekking tot het uitdrukken van seksuele identiteit en gender non-conformiteit in deze publieke gelegenheden, kan worden verklaard door de fundamenteel andere positie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in de heteronormatieve asymmetrische gender orde. Ik heb hiervoor gebruik gemaakt van de gender theorie van Connell (Connell 1992; Connell & Messerschmidt 2005), en de bewerking van Schippers (2007). In deze theorie wordt ervan uitgegaan dat de asymmetrische gender orde is gegrond in de notie van meerdere mannelijkheden en vrouwelijkheden, de asymmetrische relatie tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid, en de geprivilegieerde positie van mannen en mannelijkheid. Een cruciaal aspect is dat mannelijkheid een privilege

is dat alleen beschikbaar is voor mannen, terwijl vrouwelijkheid beschikbaar is voor zowel vrouwen als mannen (Connell 1992; Connell & Messerschmidt 2005; Schippers 2007). Door deze asymmetrie waarin mannen en vrouwen, en daardoor ook homoseksuele mannen en lesbische vrouwen, verschillend zijn gepositioneerd in de heteronormatieve gender orde, kan worden verklaard dat er verschillende uitdagingen zijn in relatie tot seksuele identiteit en gender expressie in homo en lesbische publieke gelegenheden.

Homoseksuele mannen kunnen zich binnen deze gender orde verhouden tot mannen in de dominante positie door hun gedeelde status als man en door het bevestigen van hegemonische mannelijkheid. Het omarmen van hegemonische mannelijkheid wordt niet beschouwd als een bedreiging van een homoseksuele identiteit, aangezien het homoseksuele mannen verbindt met de gedeelde status van man zijn. Gay verschijningen zijn weliswaar normatief in homo publieke gelegenheden, maar er kan ook op worden neergekeken vanwege de lagere status van deze vorm van mannelijkheid in de gender orde. Daarentegen verhouden lesbische vrouwen zich tot mannen in de dominante positie door het uitdagen van de gender orde, want zij conformeren zich niet aan de rol dat ze seksueel beschikbaar zijn voor mannen en voldoen daarmee niet aan hegemonische vrouwelijkheid. 'Lesbisch' omvat vanuit de heteronormatieve gender orde kenmerken die toebehoren aan mannelijkheid (d.i. vrouwen als object van seksuele of erotische interesse). Daarom tast een lesbische positie de relatie tussen hegemonische mannelijkheid en hegemonische vrouwelijkheid aan. In termen van vrouwelijkheid, zou dit ook wel gezien kunnen worden als 'paria vrouwelijkheid' (Schippers 2007), die niet verenigbaar is met de heteronormatieve gender orde. Dit betekent dat hegemonische vrouwelijkheid en lesbische vrouwelijkheid een bedreiging zijn voor elkaar. Immers, hegemonische vrouwelijkheid belichaamt heteronormativiteit terwijl lesbische vrouwelijkheid de heteronormatieve gender orde juist uitdaagt. In lesbische publieke gelegenheden die zich richten op het 'vieren' van lesbische identiteiten wordt de seksuele identiteit van een vrouw niet als vanzelfsprekend aangenomen, maar moet worden aangetoond door er 'lesbisch genoeg' uit te zien. Een conventioneel vrouwelijk uiterlijk stuit op wantrouwen. Ik concludeer dat non-conformiteit aan normatieve gay en lesbische verschijningen en aan conventionele gender expressie een verschillende betekenis met zich meedraagt, omdat mannen en vrouwen die zich tot seksgenoten aangetrokken voelen zich op een andere wijze verhouden tot respectievelijk hegemonische mannelijkheid en hegemonische vrouwelijkheid.

Op basis van de bevindingen in de empirische hoofdstukken, kan ik vier conclusies trekken over de uitwerking van heteronormativiteit, gender non-conformiteit en Nederlandse tolerantie op de levens van Nederlandse jongvolwassenen met een seksuele oriëntatie gericht op seksgenoten.

Ten eerste, heteronormativiteit had op veel manieren impact in hun leven. In de Nederlandse samenleving is sterke en flagrante afwijzing van seksualiteit gericht op seksegenoten ongewoon. De meerderheid van de jongvolwassenen met een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten had weinig ervaring met ernstige, openlijke vormen van victimisatie. De meeste jongvolwassenen in dit onderzoek hadden constructieve manieren gevonden om hun seksuele oriëntatie te beleven en te uiten. Desalniettemin is de Nederlandse samenleving heteronormatief en kan Nederland niet worden beschouwd als *post-gay*. Deze jongvolwassenen kregen te maken met kwesties zoals het accepteren van en vormgeven aan hun seksuele oriëntatie, openheid naar anderen, risico lopen op intolerant gedrag of negatieve ervaringen vanwege hun seksuele oriëntatie, terwijl heteroseksuele leeftijdsgenoten zich daar niet mee bezig hoeven te houden. Met andere woorden, het ervaren of verwachten van ongemakkelijke ontmoetingen vanwege hun seksuele oriëntatie was niet ongewoon.

In plaats van *out & proud* zijn, werd het labelingsproces van veel van deze jongvolwassenen gekenmerkt door de wens om als normaal te worden beschouwd. Normalisering was mogelijk voor de meesten, maar het vereiste wel het produceren van normaliteit. Soms pasten ze hun gedrag aan, deden zich voor als heteroseksueel, of ze bedekten hun seksuele oriëntatie. Vanwege hun verlangen om zich genormaliseerd te voelen en onderdeel te zijn van de mainstream samenleving, kan het voorkomen dat ze de maatschappelijke norm van tolerantie internaliseren. Dit kan leiden tot het bagatelliseren van intolerantie en inspanningen om normaliteit te produceren. Veel jongvolwassenen met een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten waren erg tolerant ten aanzien van het accepteren van ongemakkelijke ontmoetingen, vooral wanneer dergelijke interacties subtiel waren of als onopzettelijk werden beschouwd.

Ten tweede, voor een alomvattend begrip van heteronormativiteit is het cruciaal om te erkennen en te begrijpen dat heteronormativiteit nauw verbonden is met andere normativiteiten, en dat deze normativiteiten elkaar vormen. Ik noem dit *intersecting normativities*, ofwel normativiteiten die elkaar intersecteren, elkaar wederzijds kruisen of snijden. De intersecterende normativiteiten die in de empirische studies aan bod zijn gekomen zijn gender conformiteit, de binaire hetero/homo indeling, homonormativiteit², en mononormativiteit. Jongvolwassenen met een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten en die ook gender non-conform zijn, biseksueel zijn, die maatschappelijk normatieve idealen over gender en seksualiteit uitdagen, of die seksueel zijn georiënteerd op meer dan een gender kregen te maken met ongemakkelijke reacties, subtiele afwijzing, voelden druk om zich te conformeren of te verbergen of werden lastig geaccepteerd door anderen.

²Articulaties van lesbische of homo identiteiten die heteronormativiteit niet betwisten, maar repliceren, handhaven, en ondersteunen, evenals de onderliggende seksuele en gendernormen (Duggan 2002; Mepschen et al. 2010).

Seksualiteit gericht op seksegenoten wordt belangrijk, betekenisvol, en moeilijker te normaliseren wanneer het uiting geven eraan leidt tot het overtreden van intersecterende normativiteiten die vanuit een heteroseksueel perspectief impliciet worden geassocieerd met 'normaal' zijn. In andere woorden, intersecterende normativiteiten kunnen worden beschouwd als de kwalificaties van wat 'normaal' betekent of impliceert in de *mainstream*, heteronormatieve, Nederlandse samenleving. De bevindingen over intersecterende normativiteiten hebben tot verdiepend inzicht geleid over hoe heteronormativiteit uitwerkt in de levens van jongvolwassenen met een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten. Het werd duidelijk dat de impact van heteronormativiteit verder reikt dan enkel de norm om heteroseksueel te zijn of het afkeuren van alle andere seksuele oriëntaties.

Sommige van deze jongvolwassenen werden geconfronteerd met worstelingen en uitdagingen, terwijl anderen een gewoon leven leidden en zich niet, of niet meer, belemmerd voelden als gevolg van hun seksuele oriëntatie. Ik concludeer dat er met betrekking tot seksuele oriëntatie nieuwe scheidslijnen bestaan. Ik stel dat het niet meer cruciaal is of jongvolwassen mensen heteroseksueel of niet-heteroseksueel zijn. Het is complexer geworden. Een nieuwe scheidslijn is of jongvolwassenen hun seksuele oriëntatie kunnen en wensen uit te drukken op een manier die heteronormativiteit en de intersecterende normativiteiten niet uitdaagt.

Ten derde, het bestuderen van heteronormativiteit in de levens van jongvolwassenen met een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten in relatie tot zowel gender als gender non-conformiteit heeft tot veel inzichten geleid. Terwijl deze jonge mannen en jonge vrouwen beide te maken kregen met het stereotype dat non-heteroseksualiteit wordt geassocieerd met gender non-conformiteit, waren de uitdagingen verschillend omdat de relatie tussen heteronormativiteit, gender en gender non-conformiteit anders uitwerkt. Hoewel ik in hoofdstuk 1 heb geconcludeerd dat gender non-conformiteit geen andere impact had op de mate waarin deze jonge mannen en jonge vrouwen negatieve reacties kregen, waren er wel andere opvallende verschillen.

Ik zal aan de hand van drie beknopte voorbeelden illustreren hoe de constellatie van heteronormativiteit, gender en gender non-conformiteit andere kwesties en specifieke ongemakkelijke ontmoetingen aan het licht brengt voor deze jonge mannen en jonge vrouwen. Ten eerste, terwijl jonge mannen *gewoon homo* konden zijn, gebruikten jonge vrouwen deze uitdrukking niet. Er was niet zoiets als *gewoon lesbisch* (hoofdstuk 3). Ten tweede, voor vrouwen was er in de heteronormatieve samenleving ruimte voor seksueel gedrag met andere vrouwen in, zolang die werd voorgesteld als biseksueel of bi-nieuwsgierig. Dit was namelijk verenigbaar met de heteroseksuele 'mannelijke blik.' Vanwege het ontbreken van een 'vrouwelijke blik' was vergelijkbare ruimte voor seksueel gedrag tussen mannen in heteroseksuele

contexten niet beschikbaar (hoofdstuk 2). Dit is een gevolg van de heteronormatieve, asymmetrische gender orde waarin vrouwen symbolisch gezien het object van erotische interesse zijn van mannen (mannelijke blik). Mannen zijn echter symbolisch gezien het subject van erotische interesse en ze worden daardoor niet op dezelfde wijze geobjectiveerd als vrouwen (afwezigheid van de vrouwelijke blik). Ondanks dat de vorming van het erotische object in werkelijkheid genuanceerder is, kan het bestaan van een mannelijke blik en de afwezigheid van de vrouwelijke blik beter worden begrepen in het licht van deze theorie. Ten slotte, moesten jonge mannen in homo publieke gelegenheden zich verhouden tot 'te gay' zijn, terwijl jonge vrouwen in lesbische publieke gelegenheden moesten laten zien dat ze 'lesbisch genoeg' waren (hoofdstuk 4).

De verschillende uitdagingen voor deze jonge mannen en vrouwen in homo en lesbische publieke gelegenheden werden geanalyseerd met behulp van de gender theorie van hegemonische mannelijkheid, hegemonische vrouwelijkheid en de asymmetrische heteronormatieve gender orde. Het bestuderen van de verschillende posities van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in deze gender orde en de verschillende relatie die mannen met een seksuele oriëntatie gericht op mannen hebben met hegemonische mannelijkheid in vergelijking met hegemonische vrouwelijkheid voor vrouwen met seksuele oriëntatie gericht op vrouwen, helpt om deze gender verschillen te kunnen interpreteren.

Op het terrein van seksuele oriëntatie studies, concludeer ik dat het cruciaal is om te onderzoeken *waarom* gender verschillen wel (of niet) aanwezig zijn en om gebruik te maken van een gender perspectief dat de veelsoortigheid van gender en machtsdynamieken incorporeert.

Tot slot, was een van de vertrekpunten van dit onderzoeksproject dat de Nederlandse samenleving over het algemeen tolerant *maar* heteronormatief is. Het bleek inderdaad zo te zijn dat jongvolwassenen met een seksuele oriëntatie gericht op seksegenoten de samenleving en hun eigen omgeving over het algemeen als tolerant ervoeren, en dat hun levens werden beïnvloed door heteronormativiteit. Toch kom ik tot de conclusie dat ik deze bewering moet herzien. Een meer accurate waarneming is dat heteronormativiteit wordt *gevormd door* de Nederlandse tolerantie die is gegrond in de culturele noties van normaliteit. Dit streven naar normaliteit versterkt het denken in tegenstellingen van enerzijds 'normale' mensen en anderzijds 'de anderen' die niet normaal zijn. De trotsheid op de Nederlandse tolerantie van homoseksualiteit als nationale kernwaarde verbloemt de aanwezigheid van intolerantie en de meer subtiele manieren waarop de heteronormatieve samenleving druk kan uitoefenen op jonge mensen om zich normaal te gedragen.

In het laatste gedeelte heb ik gereflecteerd op wat de bevindingen impliceren voor de verdere studie van gegenderde heteronormativiteit en de studie van intolerantie en subtiel stigma. Tot slot heb ik op basis van de bevindingen een suggestie gedaan wat de volgende stap zou moeten zijn om heteronormativiteit verder te ontrafelen. Ik heb betoogd dat hiervoor een omvattend diversiteitsperspectief nodig is.